

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year	: 2022	Makale Geliş / Received	: 20.08.2022
Cilt / Volume	: 6	Yayınlama / Published	: 30.09.2022
Sayı / Issue	: 22	Article Type/Makale Türü	: Araştırma Makalesi / Research Article
ss / pp	: 294-302		http://dx.doi.org/10.37242/pejoss.4245

Dr. Öğr. Üyesi Sıla TURAÇ BAYKARA
<https://orcid.org/0000-0002-6744-3901>

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir/ TÜRKİYE

STRATEJİK KONSEPTLER BAĞLAMINDA NATO VE 2022 STRATEJİK KONSEPTİ

NATO IN THE CONTEXT OF STRATEGIC CONCEPTS AND THE 2022 STRATEGIC CONCEPT

ÖZET

Bu çalışma, NATO'nun kurulduğu günden bugüne stratejik konseptlerindeki dönüşümü ve bu dönüşümün sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. İttifakın yayınladığı ilk stratejik konseptten 2022 stratejik konseptine kadar var olan tartışmalar bugün de devam etmekle beraber bugün o tartışmalara yenileri de eklenmiştir. Çalışmada NATO'nun Stratejik Konseptlerinin tarihçesi ve NATO'nun 2022 Stratejik Konsepti detaylandırıldıktan sonra 2010 ve 2022 Stratejik Konseptleri karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada bir yandan NATO'nun yeni bir Stratejik Konsept geliştirme konusunda haklı olduğu diğer yandan NATO'nun yeni stratejik konseptinin uluslararası etkisinin sorgulandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: NATO, 2022 Stratejik Konsepti, Rus-Ukrayna Savaşı, Toplu Savunma.

ABSTRACT

This study aims to discuss the transformation of NATO's strategic concepts and the limits of this transformation since its establishment. The discussions that existed from the first strategic concept published by the alliance to the 2022 strategic concept continue today, and new ones have been added to those discussions today. In the study, after examining the history of NATO's Strategic Concepts and NATO's 2022 Strategic Concept, 2010 and 2022 Strategic Concepts are compared. The study is concluded that on one hand, NATO is right to develop a new Strategic Concept, on the other hand, the international impact of NATO's new Strategic Concept is questioned.

Keywords: NATO, 2022 Strategic Concept, Russia- Ukraine War, Collective Security.

1. GİRİŞ

NATO Stratejik Konsepti, ittifakın politika ve askeri planlamacılarının uyum ve yetenek geliştirmeden eğitim ve tatbikatlara kadar uzanan kilit alanlardaki politikaları formüle ederken başvurabilecekleri çok üst düzey stratejik ve siyasi kılavuzlar sağlamayı amaçlamaktadır. İttifakın amacını, ilkelerini ve temel görevlerini ana hatlarıyla belirten, oy birliğiyle kabul edilen, kamuya açık belgeler olan NATO Stratejik Konsepti, ittifakın temel amacının müttefiklerin toplu savunmasını sağlamak ve demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü temelinde barış ve güvenliği korumak olduğunu belirtmiştir. Tarihi boyunca çok az değişen bu tanıma karşın, NATO Stratejik Konseptlerinde ortaya konan temel görevler, üye devletlerin değişen jeopolitik kaygılarına göre farklılıklar göstermiştir.

NATO'nun oy birliği karar alma mekanizmasından dolayı, Stratejik Konseptin, ittifak üyeleri ulusal stratejilerini güncelledikçe güncellenmesi mümkün değildir. Yine de stratejik konseptin amaca uygun ve mevcut stratejik ortama uyumlu olması amaçlanmaktadır. NATO, kurulduğu 1949 yılından bu yana toplamda sekiz adet Stratejik Konsept yayımlamıştır. NATO'nun sekizinci Stratejik Konsepti olan 2022 Stratejik Konsepti dünyada artan stratejik rekabet, istikrarsızlık ve otoriter devletlerin liberal uluslararası kurallara dayalı düzene yönelik saldırıları ile karakterize edilen yeni, daha güvensiz bir jeopolitik ortamın ortasında gelmiştir (Swicord, 2022).

Bu çalışma, NATO'nun kurulduğu günden bugüne stratejik belgelerindeki dönüşümü ve bu dönüşümün sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. İttifakın yayınladığı ilk stratejik konseptten 2022 stratejik konseptine kadar var olan tartışmalar bugün de devam etmekle beraber bugün o tartışmalara

da yenileri de eklenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde NATO'nun Stratejik Konseptlerinin tarihçesinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde NATO'nun 2022 Stratejik Konsepti detaylı olarak incelenmiş, üçüncü bölümde ise 2010 ve 2022 Stratejik Konseptleri karşılaştırılarak NATO'nun uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere bağlı olarak nasıl bir dönüşüm yaşadığı ve bunu belgelere nasıl yansıttığı tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada bir yandan NATO'nun yeni bir stratejik konsept geliştirme konusunda haklı olduğu diğer yandan NATO'nun yeni stratejik belgesinin uluslararası etkisinin sorgulandığı sonucuna varılmıştır.

2. STRATEJİK KONSEPTLERİN TARİHÇESİ

NATO, kurulduğu 1949 yılından bu yana toplamda sekiz adet stratejik konsept yayımlamıştır. İttifak'ın ilk stratejik konsepti olan 'Kuzey Atlantik Bölgesinin Savunması için Stratejik Konsept', 6 Ocak 1950'de yayınlanmıştır. Bu konsept, NATO'nun bugün halen gündemde olan caydırıcılık, yük paylaşımı ve yetenekler gibi konularını ele almıştır (Becker, Duda ve Lute, 2022). Müttefiklerin ilk stratejik kavram üzerinde fikir birliğine varmasının hemen ardından, Kore Savaşı patlak vermiş, Şubat 1952'de Yunanistan ve Türkiye ittifaka katılmıştır (Tavukçu, 2021). Bu durum müttefiklerin stratejik konsepti güncellemelerini gerektirmiş ve 3 Aralık 1952'de 'Kuzey Atlantik Bölgesinin Savunması için Stratejik Konsept' ve sonrasında da NATO'nun stratejik amacının NATO bölgesinin savunmasını sağlamak ve SSCB ile Sovyet uydu devletlerinin savaşma isteğini ve kabiliyetini yok etmek olduğunu belirten bir 'Stratejik Rehberlik' belgesi yayımlanmıştır. 'Stratejik Rehberlik' belgesine savaş durumunda saldırı operasyonları için bir plan da eklenmiştir (Johnston, 2017). İlk yıllarda bugünden farklı olarak ittifak, Avrupa'daki olaylara ve Asya'daki güç dengelerindeki değişimlere aynı anda tepki vermiştir.

1953 yılında dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın yönetimi 'Yeni Bakış' doktrinini yayımlamıştır. Doktrin amacı SSCB'yi caydırmak için nükleer silahlar yoluyla gizli ve dolaylı eylemler yaparak Sovyet gücünü zayıflatmak, müttefikleri güçlendirmek ve Soğuk Savaş'ı sürdürmenin ekonomik maliyetlerini azaltmaktır (Doğan, 2005). Doktrin NATO açısından sonucu ise ittifak çapında stratejide merkezi bir unsur olarak kitlesel misilleme stratejisini içeren ilk NATO Stratejik Konseptinin yani Üçüncü Stratejik Konseptin oluşturulmuş olmasıdır. Böylece NATO, teknolojiye gelişmelere, ABD'nin aşırı gergin bir süper güç olarak verdiği stratejik tepkilere ve bir emsal rakiple küreselleşebilecek bir çatışmaya verilebilecek tepkilere uyum sağlamayı amaçlamıştır. Süveyş Krizi ve 1956 Macaristan kalkışmasının Sovyetler tarafından kanlı olarak bastırılmasından sonra üçüncü Stratejik Konsept olan "NATO Bölgesinin Savunması için Genel Stratejik Konsept 23 Mayıs 1957'de birlikte yayınlanmıştır.

1961 yılında ABD ve SSCB arasında yumuşama dönemi başlamıştır. 1962 yılındaki Küba Füzeleri Kriziyle iki taraf nükleer savaşın eşiğine gelmiş ve diyalog süreci hızlanmıştır. 1967'ye gelindiğinde ABD, kitlesel misilleme stratejisinden esnek mukabele stratejisine geçmiş ve yine aynı yıl Fransa, NATO komuta yapısından çekilmiştir (Becker ve Diğerleri, 2022). Bunun üzerine NATO'nun dördüncü Stratejik Konsepti de belirlenmiş ve 'Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Bölgesinin Savunması için Genel Stratejik Konsept 16 Ocak 1968'de yayınlanmıştır (Tavukçu, 2021). Bu stratejik konsept iki temel özellik barındırmaktadır: Esneklik ve tırmanma. NATO, 1968'de yayınladığı stratejik konseptten sonra Soğuk Savaş'ın da bittiği 1991 yılına kadar yeni bir Stratejik Konsept yayınlamamıştır. İttifak'ın gelecekteki görevlerine ilişkin bir yol gösterici olarak Harmel Raporu yayınlanmıştır. Harmel Raporu SSCB ile caydırıcılığa odaklanan yumuşama döneminde NATO'ya yol gösterici olmuştur (Colbourn, 2020). Harmel Raporu'nda NATO'nun askeri kavramlardan siyasi kavramlara geçişi de net olarak görülebilmektedir. Rapor da 1968 tarihli Stratejik Konsept gibi caydırıcılık ve yumuşama dönemine vurgu yapmaktadır (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Harmel Raporu'nda NATO'nun Sovyet Bloğu'na karşı iki boyutlu bir politika izlemesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda NATO, Sovyet Bloğu'nu bir yandan caydırma ve koruma ile askeri bakımdan dengelerken, diğer yandan Sovyet Bloğu'yla ortaya çıkan uyuşmazlıkları barışçı yolla çözme politikası geliştirmiştir (Karaosmanoğlu, 2014).

NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında her 10 yılda bir yayınladığı üç stratejik konseptten ilki olan Beşinci Stratejik Konsept 1991'de yayımlanmıştır. İlk kez kamuya açık yayınlanan 1991 Stratejik Konseptinin amacı Soğuk Savaş'ın barışçıl sonucunu pekiştirmeye çalışmaktır. 1991 Stratejik Konsepti, bir yandan kuvvet azaltımı ve iş birliğine odaklanan diğer yandan halen bir askeri konsept olan ama çatışma içermeyen bir belge olmuştur (NATO, 1991). 1991 stratejik konsepti Soğuk Savaş'ın bitişinden sonra NATO ittifakının değişen Avrupa şartlarına uyum sağlaması amacıyla hazırlanmış ve NATO'nun Kasım 1991 Roma zirvesinde açıklanmıştır (Cortier, 1991). SSCB'nin

yıkılmasıyla Orta ve Doğu Avrupa'da meydana gelen değişiklikler en önemlisi de SSCB'nin eski uydu devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi Avrupa güvenlik ortamını değiştirmiştir. Orta ve Doğu Avrupa devletleri çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve piyasa ekonomisini benimsemişlerdir. Kısacası Soğuk Savaş dönemi askeri çatışmaların temeli olan Avrupa'daki bölünme sona ermiştir (Woyke, 1993). Avrupa'nın bütünleşmesi NATO'nun güvenliğe geniş açıdan bakma ilkesi geliştirmesini sağlamıştır. Buna göre güvenlik kavramı siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları olan bir kavram olarak ele alınmaya başlanacaktır. Son olarak 1991 Stratejik Konsepti'ne göre NATO'nun hem konvansiyonel hem de nükleer silahlara sahip olması ancak önceki stratejik konseptlerden farklı olarak nükleer silahların son çare olması benimsenmiştir. Diğer bir deyişle nükleerin savaşmak yerine barışı korumak ve savaşı önlemek amacı taşımasına karar verilmiştir (Doğan, 2005).

1991 Stratejik Konsepti gibi yine kamuya açık olan 1999 Stratejik Konsepti de İttifak'ı Soğuk Savaş sonrası döneme uyarlamaya çalışmıştır. Temel görevlerini güvenlik, istişare, caydırıcılık ve savunma olarak belirleyen Altıncı Stratejik Konsept ayrıca, kriz yönetimi ve ortaklık, Avrupa-Atlantik bölgesinde güvenlik ve istikrarı artırmak için hedefler belirlemiştir. Bir yandan, 1999 tarihli altıncı Stratejik Konsept de 1991 tarihli beşinci Stratejik Konsept gibi Askeri yönü olan bir belgedir (Becker ve Diğerleri, 2022). Diğer yandan, 12 Mart 1999 tarihli, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın ittifaka dahil olduğu NATO genişlemesi, NATO'nun politik bir örgüt haline dönüştüğünü de göstermektedir (Yost, 1998). Bu politik dönüşüm, 1999 Stratejik Konseptine de yansımış ve altıncı stratejik konsept ittifakın artık Avrupa-Atlantik bölgesinde güvenliğin sağlanmasını üstlenen bir örgüt olduğunun altını çizmiştir. Avrupa-Atlantik bölgesini metinde tanımlanmamış olmakla birlikte bu bölgenin Rusya ve Ukrayna'yı da içine alacak şekilde tüm Avrupa'yı ve Kuzey Amerika'yı içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine metinde ittifak, yeni genişlemelerin sinyalini vermiştir (NATO, 1999). Altıncı stratejik konsept beşincisi gibi güvenlik kavramını geniş açıdan ele almakta ve Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliğine tehdit olarak etnik çatışma, politik baskı, ekonomik güçlükler, ülkelerin iç politik istikrarsızlıkları, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, sabotaj ve organize suç, kitle halinde göç ve yaşamsal kaynaklara ulaşmanın engellenmesini görmektedir (Aksu Ereker, 2019). NATO için artık güvenlik sadece düzenli ordu saldırısı gibi konvansiyonel olan değil, yukarıda sayıldığı şekillerde konvansiyonel olmayan tehditlerle de uğraşmak anlamına gelmektedir. Son olarak, 1999 stratejik konsepti Rusya'yı bir tehdit görmekten vazgeçmekle beraber Rusya'yı kontrol altında tutmak amacını benimsemiştir (Doğan, 2005). Bundan, NATO'nun stratejik bakış açısının SSCB'nin sona ermesiyle birlikte önemli bir evrim geçirdiği sonucu çıkar (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Böylece NATO, Avrupa merkezli bir savunma ittifakından küresel bir güvenlik sağlayıcısı haline gelmiştir.

1999 Stratejik Konsepti'nin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra ABD'ye yapılan 11 Eylül 2001 saldırıları, müttefiklerin stratejik hesabını bir kez daha değiştirmiştir. Ardından başlayan Irak Savaşı ise transatlantik iş birliğine yönelik bir meydan okuma olmuştur. 11 Eylül saldırısının NATO açısından önemi ABD ve Rusya'yı terörle mücadele kapsamında yakınlaştırmış olmasıdır. NATO'nun 2002 Roma Zirvesi'nde NATO-Rusya Konseyi kurulmuş ve Rusya'nın, terörle mücadele, kitle imha silahlarının yok edilmesi, kriz yönetimi, barış gücü, insani yardım operasyonları gibi konularda NATO'yla ortak çalışması hedeflenmiştir (Purtaş, 2005).

2010 yılına gelindiğinde NATO'nun Lizbon Zirvesi'nde yedinci Stratejik Konsepti üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 2010 Stratejik Konseptinde NATO'nun Afganistan'daki misyonu devam ederken terörizm de ön plandaydı. NATO bu dönemde temel görevlerini güncelleyerek toplu savunmaya kriz yönetimi ve işbirlikçi güvenliği de eklemiştir (NATO, 2010). Her ne kadar bu görevlerin eşit önemde olduğu belirtilse de toplu savunma diğer görevlerden daha ağır basmaktadır. Belgede Rusya, önceki konseptlere dayanarak NATO'nun potansiyel bir stratejik ortağı olarak tanımlanırken Çin'den bahsedilmemiştir (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrasında yayımlanan Stratejik Konseptler dönemin iş birlikçi istikrarından ve küresel ilişkilerdeki yapıcı gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle 2010 Stratejik Konsepti, öncekilerden farklı olarak NATO'nun küresel sorumluluklarını ön plana çıkarmıştır. NATO güvenliğinden sorumlu olduğu alanı Avrupa- Atlantik'ten küresele olacak şekilde genişletmiştir (Ringsmose ve Rynning, 2001).

Rusya'nın 2014'te Ukrayna'yı işgali, müttefiklerin üç temel görevi olan kriz yönetimi, işbirlikçi güvenlik ve toplu savunma arasındaki dengeyi yeniden düşünmesine neden olmuştur. Zaten Rus saldırganlığı, bugün yeni bir Stratejik Konseptte duyulan ihtiyacı yönlendiren birkaç faktörden biridir (Becker ve Diğerleri, 2022). Ayrıca kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, istikrarsızlık, silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığının yanı sıra göç krizi ve siber saldırı da ittifakın güvenliğine yönelik

doğrudan tehditler olarak tanımlanmıştır. Bunlardan siber saldırı ve siber tehdit önceki stratejik konseptte yer almayan yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır (Aksu Ereker, 2019). Ancak ABD'nin 45. Başkanı Donald Trump döneminde yeni bir stratejik konsept yazma konusu ittifak tarafından göz ardı edilmiştir (Bolstad ve Jakobsen, 2022).

Joe Biden'ın Ocak 2021'de ABD'nin 46. Başkanı olarak göreve başlamasının ardından gerçekleştirilen ilk NATO Zirvesi olan Temmuz 2021 Brüksel Zirvesi'nde NATO 2030 Raporu gündeme alınmış ve liderler siyasi birliği ve koordinasyonu güçlendirerek İttifak'ın caydırıcılığının ve savunmasının güçlendirilmesi, teknoloji üstünlüğün artırılması, güvenlik tanımının genişletilmesi ve kurallara dayalı uluslararası düzenin korunmasına katkıda bulunulması, Rus saldırganlığı, terörizm, siber saldırılar ve yıkıcı teknolojilere karşı önlemlerin alınması, Çin'in yükselişi ve iklim değişikliğinin güvenlik üzerindeki etkileri gibi konularda kararlar almışlardır. İklim değişikliği ilk defa bir belgede güvenlik üzerindeki etkisiyle bir NATO görevi olarak ele alınmıştır. Son olarak, 2021 Brüksel Zirvesi'nde 2022'de yeni bir stratejik konseptin geliştirilmesi konusunda da anlaşmaya varılmıştır (İhlas Haber Ajansı [İHA], 2021).

3. NATO'NUN 2022 STRATEJİK KONSEPTİ

29 Haziran 2022'de, 30 NATO üye ülkesinin devlet ve hükümet başkanları, 2022 NATO Zirvesi için İspanya'nın Madrid kentinde bir araya gelmiştir. Zirvede, NATO liderleri yeni bir stratejik konsepti onaylamıştır. Bu NATO'nun 2010'dan sonra kabul ettiği ilk stratejik konsept olup artan küresel gerilimler ve savaşın Avrupa'ya dönüşü bağlamında, NATO'nun gücünü ve birliğini teyit etmeyi, caydırıcılığı ve ittifakın yeni ve kalıcı hedeflerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

2022 Stratejik Konsepti, İttifak için orta vadeli bir perspektifte net bir yönergeler seti sunmaktadır. Belge, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşından kaynaklanan bir dizi önceliği özetlemekle birlikte, Çin ve Hint-Pasifikle ilgili yenilikleri de ortaya koymaktadır. İttifak üyeleri, Rusya'nın artık bir ortak olarak görülemeyeceğini teyit ederek, Avrupa topraklarında büyük bir konvansiyonel ve çok alanlı savaşın geri dönüşünün yarattığı jeopolitik değişimi kabul etmişlerdir (Gilli vd., 2022). 2022 Stratejik Konsepti Rusya'yı en önemli ve doğrudan tehdit olarak tanımlamıştır (NATO, 2022). Rusya'nın 2010 Stratejik Konseptindeki stratejik ortaktan 2022 Stratejik Konseptinde saldırgan bir düşmana dönüşmesi Rusya ve Ukrayna'ya açık bir mesaj niteliği taşımaktadır. Diğer bir deyişle 2022 Stratejik Konsepti, güçlü ve bağımsız bir Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik bölgesinin istikrarı için hayati önem taşıdığı altını çizmektedir (Bolstad ve Jakobsen, 2022).

Stratejik konsept ayrıca caydırıcılık ve savunmayı İttifak'ın diğer temel görevleri olan kriz önleme ve yönetimine ve iş birliğine dayalı güvenliğe kıyasla bir numaralı önceliği olarak tanımlamaktadır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından, 2022 Stratejik Konsepti, entegre hava ve füze savunmasının güçlendirilmesi, ileri savunma ve mühimmat ve teçhizatın önceden yerleştirilmesi dahil olmak üzere çeşitli şekillerde caydırıcılık ve savunmayı güçlendirmeye odaklanmıştır (Swicord, 2022). Caydırıcılık ve savunmanın ön plana alınmasının bir diğer göstergesi de NATO'nun askeri duruşunun ileri savunmaya göre ayarlanması olmuştur. Bu bağlamda, komuta ve kontrol yapıları, personel ve teçhizat dahil olmak üzere NATO'nun doğu kanadı boyunca sekiz Doğu Avrupa müttefikinde konuşlanmış mevcut çok uluslu taburların, tugay düzeyine getirilmesi kararlaştırılmıştır (Parker ve Rauhala, 2022). Özellikle Baltık devletleri ve Polonya, kuvvet seviyelerini önemli ölçüde yükseltmekte ısrarcı olmuşlardır (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Bu dönüşüm, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana görülmemiş bir düzeyde müttefik askeri biriminin NATO'ya tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Bu birliklerin önemli bir kısmının, olası bir Rus saldırısına karşı savaşmaya hazır olarak Batı Avrupa'daki üslerde konuşlandırılması planlanmaktadır. Ayrıca, bu değişim NATO'nun savunma stratejisini nükleer silahlı rakiplere karşı yüksek yoğunluklu, çok alanlı savaşa odaklanacak şekilde değiştirdiğinin de göstergesidir (Marrone, 2022).

Yine de 2022 Stratejik Konsepti, 2010'daki belgeye kıyasla Rusya ile herhangi bir konuda müzakere kavramının sınırların dışında kaldığı bir çağda beklenenin tersine risk azaltma, çatışma yönetimi ve güven artırıcı önlemler lehine çatışmaları ve silahlanma yarışlarını yönetmek için temel araç olarak silah kontrolüne odaklanmayı önemli ölçüde düşürmüştür. 2022 Strateji Konsepti silahların kontrolü çabalarına ilişkin derinlemesine tartışmalar ve yakın istişareler için NATO'nun bir platform olarak kullanılacağını belirtmiştir. Dahası, konsept, 1967 Harmel Raporu'nun silah kontrolü tanımına geri dönerek stratejik istikrara atıf yapmakta önce caydırıcılık ve savunma, sonra bu temelde silah kontrolünün gelmesi gerektiğini ifade etmektedir (NATO, 2022). Bu stratejik istikrar tanımının sadece Rusya için geçerli olduğunu belirtmemesi NATO'nun stratejik istikrara yaklaşımına Çin'i de dahil

ettiği sonucu çıkarılabilir. Sonuç olarak, silahların kontrolü konusunda NATO'nun odak noktası olarak silah kontrolü yerine kriz yönetimi ve kriz önleme konularını öncelik olarak stratejik konseptte dahil etmiştir. Böylece NATO, stratejik risk azaltma, diyalog, sorumlu davranışlar ve kriz yönetimi ve önleme gibi daha geniş güvenlik araç kutusundaki araçlarla ilgili eylemlere odaklanarak, silah kontrolünün temel amacını kasıtsız olarak önlemeyi önlemenin yollarını bulma konusunda oldukça geniş bir pencere açmaktadır (Alberque, 2022). Stratejik Konseptin silah kontrolü ile ilgili bölümü, 1970 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NPT) atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda belgede, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın, nükleer silahların yayılmasına karşı temel siper olduğunun ve NATO'nun amacının, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın hedefleriyle tutarlı, nükleer silahların olmadığı bir dünya için güvenlik ortamı yaratmak olduğunun altı çizilmiştir (NATO, 2022).

Yeni olmamakla beraber bir diğer madde uzay ve siber alanların NATO'nun yeni caydırıcılık ve savunma duruşuna tamamen entegre edilmiş olmasıdır. 2022 Stratejik Konsepti, Birleşmiş Milletler'de normlar, kurallar ve ilkeler yoluyla uzay tehditlerini azaltmaya yönelik devam eden çalışmalara destek niteliğinde uzayda ve siber uzayda silah kontrolüne yönelik bir yaklaşımı kabul etmiştir. Uluslararası hukukun siber uzayda uygulanabilirliğini kabul etmiş ve siber uzayda ve uzayda sorumlu davranışı teşvik edeceğini beyan etmiştir (Alberque, 2022). NATO ayrıca kötü niyetli siber faaliyetlerin ya da uzaya yönelik düşmanca operasyonların silahlı saldırı düzeyine ulaşabilme ihtimaline karşın NATO'nun toplu savunmaya ilişkin 5'inci maddeye başvurabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda aslında NATO, hibrit taktikleri de toplu savunma kapsamına almaktadır (NATO, 2022). Bütün bunlar, NATO'nun Çin'in yeni teknolojilere yaptığı kapsamlı yatırımlar ve hipersonik silahlardaki Rus yetenekleri nedeniyle askeri üstünlüklerini kaybetme riskinin farkında olduğunun göstergesidir. Bu yüzden de 2022 Stratejik Konsepti yeni ortaya çıkan ve yıkıcı teknolojilere yatırımları artırmayı taahhüt etmektedir. Konsept ayrıca Rusya-Çin stratejik ortaklığı konusundaki endişesinin altını çizmiş ve otoriter aktörlerin konvansiyonel, nükleer ve füze yeteneklerine yaptığı yatırımlara atıf yaparak iki ülkeye göndermede bulunmuştur (Swicord, 2022).

2022 Stratejik Konsepti, NATO'nun genişlemesinin ittifakı güçlendiren, Avrupa vatandaşlarının güvenliğini sağlayan ve Avrupa-Atlantik bölgesinde barış ve istikrara katkıda bulunan tarihi bir başarı olduğunun altını çizmekte, ittifakın değerlerini paylaşan, üyeliğin sorumluluklarını ve yükümlülüklerini üstlenmeye istekli olan ve üyeliği ortak güvenliğe katkıda bulunacak tüm Avrupa demokrasilerini ittifaka kabul etmeye hazır olduğunu ifade etmektedir (Anadolu Ajansı [AA], 2022). Belge, genişlemeyle ilgili olarak NATO'nun açık kapı politikasının devam ettiğini beyan etmiş fakat Ukrayna, Moldova veya Gürcistan'ın olası üyeliğine ilişkin herhangi bir beyanda bulunmamıştır. NATO, Rusya ile savaş halindeki bir ülkeye aday statüsü teklif ederek doğrudan çatışmaya sokacak herhangi bir adımdan kaçınmıştır.

Bunun yanı sıra 2022 Stratejik Konsepti, NATO'nun AB ile stratejik ortaklığını güçlendireceğini teyit etmiştir (NATO, 2022). NATO ve AB benzer güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya olduğundan AB'yi güvenlik ve savunmada aktif bir oyuncu olarak güçlendirmek NATO için çok önemlidir. Bu önemden, 2022 Stratejik Konsepti'nde de bahsedilmiştir. AB savunma yeteneklerinin NATO'nun savunma yetenekleriyle birleşmesinden memnuniyet duyacağını beyan ederek AB'nin savunma girişimlerine desteğini göstermiştir. NATO, AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) ile iş birliği yoluyla uluslararası barışı, istikrarı ve güvenliğini artırmayı amaçladığı iş birliğine dayalı güvenliğe önem vermektedir. 2022 Stratejik Konsepti AB'nin önemini vurgulamış ama taraflar arasındaki temel ayrılıklar çözülememiştir. Özellikle Fransa, NATO'nun AB'nin sınırlarını ihlal etmesine sıcak bakmazken NATO, Türkiye, İngiltere ve Norveç gibi AB üyesi olmayan müttefiklerin AB'nin savunma çabalarına tam katılımını desteklemektedir (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Dolayısıyla belge de AB üyesi olmayan müttefiklerin AB savunma çabalarına tam katılımının gerekli olduğunu da belirtmiştir (Marrone, 2022). Sonuç olarak, 2022 Stratejik Konsepti, NATO'nun AB'yi hayati bir stratejik ortak olarak görme görüşünün kararlı bir şekilde onaylanmasını içermekle beraber, Avrupa'daki kilit ülkelerin iki kuruluş arasındaki iş bölümü konusunda anlaşmazlığa düşmeye devam ettiğinin göstergesidir.

2022 Stratejik Konseptindeki en temel yeniliklerden biri Çin ve Hint-Pasifik bölgesinin ilk defa belgeye dahil edilmiş olmasıdır. 2019 Londra Zirve Bildirisi haricinde 2022 Stratejik Konseptine kadar Aralık 1965'ten bu yana NATO tarafından kabul edilen herhangi bir kamu açıklamasında Çin'den bahsedilmemiştir (Alberque, 2022). Belgede, Çin'in kötü niyetli hibrit ve siber operasyonlarının, çatışmacı söyleminin ve dezenformasyonunun ittifakın güvenliğine zarar

verdiğinden bahsedilmiştir. Çin'den karşılıklı şeffaflık inşa etmeye ve yapıcı angajmana açık olması beklendiği belirtilmiştir (NATO, 2022).

2022 Stratejik Konseptinde Hint-Pasifik bölgesinin, bölgedeki gelişmelerin Avrupa-Atlantik güvenliğini doğrudan etkileme potansiyeli sebebiyle önemli olduğu belirtilmiştir (AA, 2022). Bölgedeki zorluklardan bahsedilmiş ancak bu bölgede herhangi bir NATO askeri rolünden söz edilmemiştir. Bölgeye herhangi bir askeri katkı, yetenekleri dahilinde Avrupa'nın istekli bireysel ülkelerinden katılım şeklinde olabilir (Bolstad ve Jakobsen, 2022). Hint-Pasifik bölgesiyle ilgili ise hükümet başkanlarının hazır bulunduğu Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore gibi benzer düşünen ülkelerle ortaklıkların geliştirilmesi için ülke başkanlarının ilk kez bir NATO zirvesine yani Madrid Zirvesi'ne davet edilmiş olmalarından bahsetmek gerekir. Bu ülkeler bugün Çin'in yükselişine ilişkin artan endişe ışığında yeni bir önem kazanmışlardır (Marrone, 2022). Yine 2022 Stratejik Konsepti'nin kabul edildiği Madrid Zirvesi'nde Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliği için resmi başvurularının da kabul edilmesi, öncesince Türkiye'nin bu başvuruları veto edeceğini açıklamasına karşın NATO'nun bu sorunu çözmek için ısrar etmesi dünyadaki kötüleşen güvenlik ortamının da göstergesidir (Swicord, 2022).

2022 Stratejik Konsepti az olmakla birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın yanı sıra Batı Afrika'da Atlantik Okyanusu'nun kıyısındaki Senegal ile başlayan Moritanya, Mali, Burkina Faso, Nijer, Çad ve Sudan'ı içeren Sahel kuşağından da bahsetmektedir. Sahel kuşağının yanı sıra, Batı Balkanlar ve Karadeniz bölgesi de belgede stratejik öneme sahip alanlar olarak tanımlanmış ve bölgedeki NATO'ya katılmaya istekli ülkelere atıfta bulunularak bu bölgelerdeki ilgili ülkelerin Avrupa-Atlantik emellerinin desteklenmeye devam edileceği belirtilmiştir (AA, 2022).

Son olarak, belgede, iklim değişikliğinin güvenlik üzerindeki etkisini anlamak ve buna uyum sağlamak söz konusu olduğunda NATO'nun önde gelen uluslararası örgüt haline gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Belgede, iklim değişikliği bir NATO görevi olarak tanımlanmıştır. NATO'nun iklim değişikliğinin savunma ve güvenlik üzerindeki etkisini değerlendirme ve bu zorlukların üstesinden gelme konusunda öncü olacağı sera gazı emisyonlarını azaltarak, enerji verimliliğini artırarak, temiz enerji kaynaklarına geçişe yatırım yaparak ve yeşil teknolojilerden yararlanarak, askeri etkinlik ve güvenilir bir caydırıcılık ve savunma duruşu sağlayarak iklim değişikliğiyle mücadeleye katkıda bulunacağı 2022 Strateji Konsepti'nin iklim değişikliğiyle mücadele konusunda belirlediği hedeflerden olmuştur (NATO, 2022).

4. 2010 VE 2022 STRATEJİK KONSEPTLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI

Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgaline ek olarak, 2010'da Yedinci Stratejik Konsept'in kabul edilmesinden bu yana uluslararası sistemde çok önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Arap Baharı, göç krizleri, 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhaki, Donald Trump'ın ABD başkanlığı, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Rusya'ya yönelik ortak güvenlik yaklaşımından bu yana güvenlik ortamı önemli ölçüde değişmiştir.

Küresel güvenlik ortamındaki önemli değişikliklere rağmen, 2022 Stratejik Konsepti, nükleer silahlı bir dünya nihai hedefine bağlılığı noktasında 2010 belgesi ile büyük ölçüde süreklilik göstermektedir. 2010 Stratejik Konsepti gibi, yeni belge de nükleer silahların kullanılabilirliği koşulların son derece uzak olduğunu belirtmektedir. 2022 Stratejik Konsepti, nükleer caydırıcılığı çevreleyen güçlendirilmiş dile ve NATO'nun nükleer statüsünün yeniden tasdik edilmesine rağmen, müttefiklerin nükleer silahların olmadığı bir dünya için güvenlik ortamı yaratmaya çalıştığını ileri sürmektedir (Swicord, 2022).

NATO'nun 2010 ve 2022 stratejik konseptleri karşılaştırıldığında iki belge arasında kavramsal olarak da strateji olarak da farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle 2022 Stratejik Konsepti, NATO stratejisinin en hayati üç temel görevi olan kriz yönetimi, işbirlikçi güvenlik ve toplu savunmadan toplu savunmayı en üste taşıyarak 2010 öncesi stratejik konseptlerin geleneğine geri dönmektedir. Bu, NATO'yu kuran 1949 Washington Antlaşması'nda yer alan NATO'nun kuruluş ilkeleri ve 2010'dan önceki kavramsal gelenekle de uyumludur (Bolstad ve Jakobsen, 2022). 2022 Stratejik Konsepti, silahların kontrolünü, silahlılaşmayı ve silahların yayılmasını önlemeyi de ortak güvenlikten toplu savunmaya taşımaktadır. Temel fikir aslen 1968 Harmel Raporu'na dayanmaktadır: İki yönlü stratejik istikrar (Marrone, 2022). 2022 Stratejik Konsepti, 2010 Stratejik Konsepti'ne kıyasla Rusya ile herhangi bir konuda müzakere kavramının sınırların dışında kaldığı bir çağda beklenenin tersine risk azaltma, çatışma yönetimi ve güven artırıcı önlemler lehine çatışmaları ve silahlanma yarışlarını yönetmek için temel araç olarak silah kontrolüne odaklanmayı önemli ölçüde düşürmüştür (Alberque, 2022).

Dolayısıyla, 2022 Stratejik Konsepti Rusya'nın ve Çin'in nükleer modernizasyonunun yanı sıra Kuzey Kore'nin nükleer ve füze sistemleri geliştirmeye devam etmesi gibi son birkaç yılda silah kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme girişimlerinin başarısızlığından dolayı silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme konusunda 2010 Stratejik Konsepti'ne göre daha bahsetmekle beraber Avrupa'da silahların azaltılmasından hiç söz etmemektedir. Sonuç olarak, 2022 Stratejik Konsepti her ne kadar silahların kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önlemenin devam eden önemini öne sürse de NATO'nun günün şartları altında bunu nasıl yapacağı netlik kazanmamıştır. Yine de NATO, Rusya ile açık iletişim kanallarını sürdürme konusundaki istekliliğini sürdürmektedir (Swicord, 2022).

NATO'nun 2010 ve 2022 stratejik konseptleri karşılaştırıldığında diğer bir farkın Rusya ile ilgili olarak, Soğuk Savaş sonrası NATO'nun 1991 ve 1999 da dahil olmak üzere 2010 Stratejik Konsepti'nde de kullanılan daha güçlü olan Soğuk Savaş tarzı bir dil kullanması olduğu görülmektedir. Özetle, 2022 Stratejik Konsepti, Rusya'yı 1991'den bu yana Rusya'yı tanımlamak için en güçlü dil kullanımı olan doğrudan bir tehdit olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle belge, Rusya'nın ittifak üyelerinin güvenliğine ve Avrupa-Atlantik bölgesinde barış ve istikrara yönelik en önemli ve doğrudan tehdit olduğunu belirterek aslında yeni bir Rusya politikası ortaya koymuştur. Rusya'dan, 2010 Stratejik Konsepti'nde NATO'nun stratejik ortağı olarak bahsedilirken yeni belgede bir tehdit olarak bahsedilmiştir (Alberque, 2022). Her ne kadar Rusya'yla ilgili stratejik ortak söylemi sona erse de 2022 Stratejik Konsepti iletişim kanallarını açık tutma istekliliğine atıfta bulunan dengeleyici bir dil de içermektedir. Bu nedenle, NATO'nun Rusya'ya karşı yine çift yönlü bir yaklaşımına devam ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu durum, askeri kapasitelerin artırılması ve Rusya'ya karşı çıkması gerektiğini savunan Baltık devletleri ve Polonya tarafından eleştirilmektedir (Bolstad ve Jakobsen, 2022).

2010 ve 2022 stratejik konseptleri arasındaki en belirgin farklardan biri de Çin'in küresel ilişkilerdeki rolüne ilişkin iletilen algıdır. Çin'in stratejik yatırım uygulamaları ve sözde silahlı karşılıklı bağımlılığa yol açan diğer girişimlerden ilk defa yeni belgede bahsedilmiştir. Yine de NATO, Rusya'da olduğu gibi Çin ile ilgili endişeleri kesin bir dille ifade etmekle beraber aynı şekilde, NATO'nun Çin'le diyaloga açık olduğunu belirtmiştir. Bu noktada ABD daha keskin bir dil kullanılmasını talep etmekle beraber Avrupalı üyeler, fazla çatışmacı olmaktan kaçınmaktadır (Bolstad ve Jakobsen, 2022).

5. SONUÇ ve GELECEĞE BAKIŞ

Bu çalışma, NATO'nun kurulduğu günden bugüne stratejik konseptlerindeki dönüşümü ve bu dönüşümün sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. İttifakın yayınladığı ilk stratejik konseptten 2022 stratejik konseptine kadar var olan tartışmalar bugün de devam etmekle beraber bugün o tartışmalara da yenileri de eklenmiştir. Yine de NATO mevcut uluslararası ortama uyum sağlamak amacıyla stratejik konsept yayınlamaya devam etmektedir. 2022 Stratejik Konsepti de öncekiler gibi somut öneriler geliştirmemekle beraber söz konusu dönem içinde NATO'nun nereden nereye geldiğini görebilmek için bir çerçeve niteliğindedir.

2022 Stratejik Konsepti'nde NATO Rusya ve Çin'i tam olarak karşısına almamış ve iş birliğine açık olduğunu belirtmiştir. Burada NATO'nun genişlemesine karşı Rus saldırganlığı, Rusya- Ukrayna Savaşı, Rusya'nın etki bölgesi olan Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'dan vazgeçmemesi NATO'nun Rusya'ya ilişkilerindeki en ciddi sorunlarken, Çin henüz konseptte yeni adı geçmeye başlamış bir ülke olarak daha geri plandadır. Çin'in ittifak için önemi ve NATO'nun bölge ülkeleriyle ortaklığının önemi muhtemelen önümüzdeki yıllarda büyüyecektir.

Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliği için resmi başvuruları ve NATO ortak ülkeleri Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore'nin Madrid Zirvesi'ne ilk kez katılımı hem Avrupa'daki kötüleşen güvenlik ortamını hem de NATO'nun küresel çıkarlarının Hint-Pasifik'e doğru genişlemesini açıkça yansıtmaktadır. Finlandiya ve İsveç'in üyeliğine karşı Türkiye'nin direndiği bir ortamda 2022 Stratejik Konseptinin kabul edilmesi NATO ve üyeleri için önemli bir başarıyı temsil etmektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalindeki son durum, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'daki Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya bölgelerinin Rusya'ya bağlanmasına yönelik belgeyi 30 Eylül 2022 tarihinde imzalaması ve buna karşılık olarak Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy'nin, ülkesinin NATO'ya hızlandırılmış katılım başvurusunu imzalaması bir yandan NATO'nun yeni bir Stratejik Konsept geliştirmedeki haklılığını göstermiş diğer yandan NATO'nun yeni Stratejik Konseptinin uluslararası etkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aksu Ereker, F. (2019). NATO'nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri, *Güvenlik Yazıları Serisi*, 23 Ekim 2019. Erişim: https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO-StratejikKonseptleri_FulyaAksuEreker_v.1.pdf
- Alberque, W. (2022). The new NATO Strategic Concept and the end of arms control. *IJSS*. >Erişim: <https://www.ijss.org/blogs/analysis/2022/06/the-new-nato-strategic-concept-and-the-end-of-arms-control>
- Anadolu Ajansı [AA] (2022, 29 Haziran). Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/europe/what-has-nato-included-in-its-new-strategic-concept/2626190#>
- Becker, J., Duda, M ve Lute, D. (2022). From context to concept: history and strategic environment for NATO's 2022 strategic concept. *Defence Studies*, 22 (3), 489-496,
- Bolstad, G. ve Jakobsen, E. (2022). NATO's 2022 Strategic Concept: Change, Continuity and Implications. *NUPI*. Erişim Adresi: <https://www.nupi.no/en/publications/cristin-pub/nato-s-2022-strategic-concept-change-continuity-and-implications>
- Colbourn, S. 2020. Debating Détente: NATO's Tindemans Initiative, or Why the Harmel Report Still Mattered in the 1980s. *Journal of Strategic Studies*. 43 (6-7), 897-919.
- Cortier, P. (1991). Transforming the Atlantic Alliance. *The Washington Quarterly*. 14(1), 27-37.
- Doğan, N. (2005). NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1946-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa Atlantik Güvenlik örgütü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (3), 69-108.
- Gilli, A., Gilli, M., Grgić, G., Henke, M., Lanoszka, A., Meijer, H... & Smeets, M. (2022). Strategic Shifts and NATO's new Strategic Concept, *NDC Research Papers*. 24. Erişim: <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1716>.
- İhlas Haber Ajansı [İHA] (2021, 14 Haziran). Erişim: <https://www.ihha.com.tr/haber-nato-liderler-zirvesi-sona-erdi-942061/>
- Johnston, S. A. (2017). *How NATO Adapts: Strategy and Organization in the Atlantic Alliance since 1950*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2014). NATO'nun Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler*. (10) 40, 3-38.
- Marrone, A. (2022). NATO's New Strategic Concept: Novelties and Priorities, *Istituto Affari Internazionali Commentaries*. 22. Erişim Adresi: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/natos-new-strategic-concept-novelties-and-priorities>
- North Atlantic Treaty Organization [NATO] (1991). The Alliance's New Strategic Concept. Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO] (1999). The Alliance's New Strategic Concept. Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO] (2010). Aktif Katılım, Modern Savunma: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Üyelerinin Savunması ve Güvenliği için Stratejik Kavram. Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120207_strategic-concept-2010-tur.pdf.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO] (2022). NATO 2022 Stratejik Konsepti. Erişim Adresi: <https://www.nato.int/strategicconcept>.
- Parker, A. ve Rauhala, E. (2022). Biden and NATO Send Russia a Defiant Message, *The Washington Post*. Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/06/29/biden-nato-defiant-russia>.
- Purtaş, F. (2005). Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askerî İlişkileri. *Savunma Sanayi Dergilik*. Erişim Adresi: <http://www.savunmasanayiidergilik.com/public/images/uploads/Makale/GSD-2-Art-1-122005.pdf>

- Ringsmose, J. ve Rynning, S. (2011). Introduction: Taking Stock of NATO's New Strategic Concept. Jens Ringsmose ve Sten Rynning (Ed.), *NATO's New Strategic Concept: A Comprehensive Assessment* içinde (s. 7- 22). Kopenhag: Danish Institute for International Studies.
- Swicord, E. (2022). NATO's New Strategic Concept: What it is and Why it Matters. *Nuclear Threat Initiative*. Erişim: <https://www.nti.org/atomic-pulse/natos-new-strategic-concept-what-it-is-and-why-it-matters/>
- Tavukçu, S., (2021). NATO'nun Kuruluşu ve Konsept Değişiklikleri: NATO 2030 Konsepti. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. Erişim: <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/natonun-kurulusu-ve-konsept-degisiklikleri-nato-2030-konsepti-kose-yazisi-22857>.
- Woyke, W. (1993). NATO Faces New Challenges. *Aussenpolitik, English Edition*, 44 (2), 120-126.
- Yost, D. S. (1998). *NATO Transformed: The Alliance's New Roles in International Security*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.